
Základní geopolitické teorie

Bořek Hnízdo

Co je to geopolitika?

Někomu se možná otazník spojený s názvem této kapitoly může zdát zbytečný. Vždyť už sám název geopolitika jasně a srozumitelně vyjadřuje vztah mezi politickými jevy a procesy na straně jedné a geografickým prostorem na straně druhé. Přesto je zde na místě otazník. Snad žádný jiný termín v politické vědě se nestal tak diskutovaným jako právě „geopolitika“.

Nebylo tomu tak vždy. V době, kdy termín „geopolitika“ poprvé použil švédský badatel R. Kjellen v roce 1899, se již formoval vědní obor politická geografie, za jehož zakladatele je považován německý geograf Friedrich Ratzel, který v roce 1897 napsal práci *Politische Geographie*.¹ Oba termíny se pak používaly souběžně a snad všechny významné osobnosti politické geografie první poloviny 20. století byly zároveň považovány za výrazné teoretiky v geopolitice.

Velmi významná teoretická geopolitická škola vznikla v meziválečném období v Německu. A právě tento fakt způsobil, že po druhé světové válce byl samotný termín „geopolitika“ zatracen a dokonce používán jako označení pro „nevědeckou“ politickou geografii. Německá geopolitická škola byla totiž obviňována z toho, že teoreticky připravovala územní výboje nacistického Německa.

Hlavním představitelem meziválečné německé geopolitické školy byl K. Haushofer, který byl v letech 1921–1939 profesorem geografie na mnichovské univerzitě a edičně řídil časopis *Zeitschrift für Geopolitik*. Haushofer byl sice tvrdým kritikem Versailleské smlouvy a viděl její nápravu v rozšíření „Lebensraumu“ pro Německo, ovšem jeho bezprostřední vliv na formování nacistické zahraniční politiky byl silně omezený a definitivně skončil v roce 1941 odletem R. Hesse do Velké Británie. Pověsti o tom, že Haushofer za války řídil jakýsi ústav, který plánoval německé výboje, jsou neoprávněné. Jisté je, že se některých závěrů německé geopolitické školy, jako byla např. oprávněnost německé expanze, chytali nacisté. Ovšem tvrzení, že geopolitika byla hlavní ideologií nacistického Německa, je silně přehnané, jak ostatně prokázala velká diskuze politických geografů o této otázce v druhé polovině 80. let.²

Přestože konkrétní spojení mezi nacistickou ideologií a německou geopolitickou školou nebylo prokázáno, sama historická zkušenost s nacistickým Německem stačila k tomu, aby se téměř celá poválečná generace politických geografů nejen distancovala od německé geopolitické školy, ale i od samotného termínu „geopolitika“. Navíc tato poválečná generace postavila oba termíny proti sobě.

Zatímco politická geografie byla akceptována jako vědní disciplína, která se podle R. Hartshorna zabývá „studiem oblastních rozdílů a podobností v politickém charakteru jako propojenou částí celkového komplexu oblastních rozdílů a podobností“,³ geopolitika se stala jakýmsi jejím opakem, „nevědeckou metodou“, sloužící jen k ospravedlňování imperiálních zájmů světových velmocí, což drtivě většině badatelů poválečné generace připadalo i morálně nepřijatelné.

Skutečně, poválečné období, hlavně od 60. let, přineslo velkým rozvoj politické geografie, ve středu jejíhož zájmu byl územní stát, jeho politickogeografické uspořádání, vztah centra a periferie a vytyčení hranic vůči sousedním státům. Pokud se týká publikační činnosti, nejrozšířenější částí politické geografie se v souladu s behavioristickým trendem v celé politologii stala volební geografie zaměřená na analýzu volebních výsledků z prostorové perspektivy.

Naproti tomu geopolitických prací vzniklo velmi málo. Změna pomalu nastala až v sedmdesátých a hlavně v osmdesátých letech. Způsobily to především tři hlavní důvody.

Prvním důvodem je to, že se v té době začal výrazněji měnit celý poválečný systém mezinárodních vztahů se svou dominantou – bipolárním konfliktem Západ–Východ. Tato změna v mezinárodní politice, jejímž výrazem byla větší multipolarita a komplexnost v mezinárodním systému, přinesla obnovení zájmu o geopolitiku a znamenala „znovuzavedení“ pojmu „geopolitika“ do každodenní diplomatické a žurnalistické „mluvy“, o což se zasloužil hlavně americký státní tajemník v 70. letech H. Kissinger.

Druhým důvodem oživení zájmu o geopolitiku byl nástup nové generace politologů a politických geografů, kteří se již necítili povinni se stále jen negativně distancovat od německé geopolitické školy. Samotný termín „geopolitika“ ztratil pro tuto novou generaci pejorativní nádech, takže bylo možné o samotném termínu – o geopolitice jako takové – i o německé geopolitické škole začít uvažovat bez jakýchkoli subjektivních předpokladů.⁴

Třetím důvodem oživení zájmu o geopolitiku, hlavně v posledním desetiletí, je pravděpodobně nejdůležitější, neboť není časově ani generačně podmíněn jako oba předcházející. Zinternacionalnění politických procesů, jejich komplexnost a integrační tendence ukazují, že „klasická“ politická geografie, jak se zformovala v poválečném období, je příliš zaměřená jen na zkoumání územního státu. Geopolitika začala proto politologům a politickým geografům umožňovat globálnější pohled na vzájemný vztah mezi politickými jevy a procesy a geografickým prostorem, překonávajíc tak „národní měřítko“.

Dnes můžeme geopolitiku považovat za část politické geografie, neboť metodický přístup je totožný jako u politické geografie. Lze totiž tvrdit, že metodickým přístupem politické geografie je studium politických regionů jako prostorově politických jednotek, včetně jejich vnitřní struktury i jejich vnějšího vztahu. Dnešní politická geografie však již nechápe územní stát jako jedinou možnou formu této jednotky. Politický region totiž podléhá z prostorového hlediska měřítku, které zvolíme pro analýzu. Moderní politická geografie v podstatě rozeznává čtyři základní měřítka. Jedním a v odborné literatuře stále nejrozšířenějším měřítkem pro politický region je tradičně územní stát. Druhé a dnes hlavně díky rozvoji volební geografie velmi sledované měřítko pro politický region je administrativní jednotka menší než stát. Na druhé straně je možné zvolit měřítko větší než územní stát. Politické regiony lze pak studovat buď z globálního, celosvětového pohledu, nebo měřítkem daným panregiony, abychom použili termín v politické geografii nejtradičnější, i když je možné se setkat s termínem makroregiony či mezinárodní regiony. Globálně zvolené měřítko, snažící se překonat omezení dané státem jako teritoriální jednotkou při zkoumání politickogeografických problémů (a především „rivalita“ v mezistátních vztazích), se v dnešní politické geografii nazývá *geopolitikou* či *geopolitickou metodou*. Termín „geopolitika“ se tak snad definitivně zbavil určitého pejorativního nádechu, který měl téměř po celou druhou třetinu dvacátého století. Navíc, svým „nadanárodním“ úhlem pohledu je tak dnešní geopolitika vlastně pravým opakem toho, co bylo kdysi geopolitice vytýkáno; tj. ospravedlňování úzce imperiálních zájmů. Geopolitika, ačkoli je známá již od začátku 20. století, tak vlastně dnes prožívá jako metodický přístup v politické geografii svůj nový začátek.

Základní geopolitické teorie

Zahájit geopolitickou problematiku kapitolou o základních geopolitických teoriích má několik výhod. Za prvé je tak možné ukázat dějiny oboru. Seznámení s hlavními geopolitickými teoriemi totiž umožňuje sledovat vývoj geopolitického myšlení od jeho počátku na přelomu našeho století až do 80. let, kdy obnovený zájem o geopolitiku mezi politology a politickými geografy přinesl řadu nových prací, a tak zahájil nové – „současné“ – období geopolitického myšlení.

Za druhé rozbor základních geopolitických teorií potvrzuje, že globální přístup není pro geopolitiku ničím novým, konjunkturálním, co by souviselo s vlnou tzv. globalistiky, která zasáhla hlavně v posledním desetiletí řadu vědních oborů jak sociálních a humanitních, tak

i přírodovědných. Zatímco u řady vědních oborů byla tato pozornost věnovaná globálním problémům a globálním souvislostem určitým „novem“ v metodě, základní geopolitické teorie ukazují, že v geopolitice byl „globalismus“ vždy hlavním metodickým přístupem.

Mackinderova „Heartland“ teorie

Za skutečný počátek pro téměř všechnu diskuzi o geopolitické metodě lze považovat teorii „Heartlandu“ britského geografa sira Halforda J. Mackindera. Ačkoli Mackinder přišel se svou teorií na počátku století, je jeho teorie dostatečně inspirující dodnes, jak to dokazuje po řadu desetiletí pokračující debata o tomto geografickém modelu světové politiky.

Mackinder prezentoval svou teorii třikrát během čtyřiceti let. Původní teorie byla publikována v roce 1904 pod názvem *The geographical pivot of history*⁵ (Geografický pivoť historie). V roce 1919 ji upřesnil v práci *Democratic Ideals and Reality*⁶ (Demokratické ideály a realita), kde původní „pivoťní oblast“ byla nazvána „Heartlandem“. Konečnou verzi své teorie pak Mackinder předložil v článku⁷ publikovaném v časopise *Foreign Affairs* v roce 1943, kdy dosáhl věku 82 let. Přes toto dlouhé období, které přineslo velké změny v mezinárodní politice, včetně dvou světových válek, zůstala základní Mackinderova idea vyjádřená v jeho teorii v podstatě stejná, což jistě ovlivnilo i trvající popularitu této teorie v poválečném období až dodneška.

Mackinderovu teorii nelze oddělit od politického vývoje samotného autora. Mackinder byl na přelomu století významným představitelem britské liberální strany. Tato strana byla v 19. století advokátem liberalizace světové ekonomiky, které by pak Velká Británie mohla dominovat. To také platilo po většinu 19. století. Avšak nástup Spojených států a Německa v poslední čtvrtině 19. století dramaticky změnil situaci. Velká Británie tak ztrácela své politické a ekonomické vedoucí postavení ve světě.

Spolu s měnícím se postavením Velké Británie ve světě na přelomu století se začaly měnit i názory H. Mackindera. Kolem roku 1903 se začal Mackinder domnívat, že jednoduchá akumulace kapitálu v Londýně není dostatečná k tomu, aby se Velká Británie ubránila výzvě, kterou přinášel především velký rozvoj německého těžkého průmyslu. Od liberalismu konvertoval proto na protekcionistické pozice, což znamenalo i změnu v politickém stranictví, neboť to byli konzervativci, kteří v té době prosazovali ve Velké Británii tarifní reformu. Když se zabýváme Mackinderovou globální teorií, která pochopitelně odrážela i jeho politické přesvědčení, musíme vzít v úvahu jeho angažovanost v politických sporech ve Velké Británii na přelomu století.⁸

Mackinderův geopolitický model je vlastně velmi široce pojatou koncepcí světových dějin. Její podstatou je to, že Sřídenní Asie tvoří jakousi „pivoťní oblast“ historie, z níž pocházeli kočovníci, kteří vzhledem k převaze dané větší mobilitou tradičně dominovali asijským a evropským dějinám. Toto „předkolumbovské“ období skončilo podle Mackindera dobou zámořských objevů. Rok 1492 tak zahájil novou „kolumbovskou“ éru, kdy se světová převaha přesunula k námořním velmocem, především k Velké Británii.

Počátkem 20. století, v době první prezentace Mackinderovy teorie, však tato éra dominance námořních velmocí podle něj končí. Nastává prý „postkolumbovská“ doba, kdy nová dopravní technologie, především rozvoj železnic, způsobuje nový přesun v síle velmocí, a to zpět ve prospěch velmocí opřených o vnitrozemí, především o kontrolu „pivoťní oblasti“ centrální Asie.

Z geografického hlediska Mackinder vlastně člení Zemi na tři regiony – oblasti. První tvoří „pivoťní oblast“, zaujímající centrální Asii bez přístupu k nezamrzajícím přístavům. Druhá oblast, Mackinderem nazvaná „vnitřním okruhem“, zabírá pak zbytek Eurasie bez Velké Británie a Japonska, které Mackinder řadí spolu s oběma Amerikami, Afrikou a Australasií k třetí oblasti, k „vnějšímu okruhu“. Tyto tři regiony však geopoliticky Mackinder chápe jako jednotný celek, jehož centrem – „pivoťní oblastí“ – je vnitrozemní Asie. Pro světovou politiku je pak podle něj nejdůležitější vzájemný vztah mezi dvěma oblastmi eurasijského prostoru, mezi „pivoťní oblastí“ a „vnitřním okruhem“.

Odrážela nějak tato teorie tehdejší vztahy ve světové politice? Nejjednodušeji řečeno, tato teorie může být interpretována jako historické a geografické potvrzení tradiční britské politiky zachovávat rovnováhu sil v Evropě tak, aby žádná kontinentální mocnost nemohla ohrozit britské postavení. Britská politika by tedy podle Mackinderovy teorie měla zabránovat především spojení Německa s Ruskem a jejich spojené kontrole „pivotní oblasti“, což by mohlo znamenat smrtelné nebezpečí pro britské impérium.

Mackinderovo poselství z roku 1904 bylo politikům jasné. Velká Británie je v „postkolumbovské“ éře zranitelnější než kdykoli předtím, a to díky nástupu kontinentálních mocností. Potřebuje proto zásadní revizi své zahraniční politiky, jasněji formulovat své nové postavení v systému mezinárodních vztahů a definitivně potvrdit rozloučení se „skvělou izolací“, tedy s principy, kterými se řídila po většinu 19. století. Dohody s Francií v roce 1904 a s Ruskem v roce 1907 byly pak nejjasnějším projevem aplikace těchto Mackinderových závěrů britskou diplomacií.

V roce 1919 Mackinder částečně zrevidoval svůj geopolitický model. „Pivotní oblast“ přejmenoval na „Heartland“ a tento název se pak stal trvale používaným pojmem nejen v Mackinderově teorii, ale i v celé geopolitice. Geograficky je „Heartland“ větší než původní „pivotní oblast“, neboť jeho hranice byly rozšířeny až k Baltskému a Černému moři. Zkušenost z válečného konfliktu 1914–1918 Mackindera totiž přesvědčila o tom, že tato moře jsou přímořským mocnostem uzavřena.

Hlavním geopolitickým závěrem, který Mackinder odvodil z první světové války, byla snaha Německa zajistit si kontrolou východní Evropy ovládnutí „Heartlandu“. Z toho vycházelo i jeho známé tvrzení: „*Ten, kdo vládne východní Evropě, vládne »Heartlandu«; ten, kdo vládne »Heartlandu«, ovládá »Světový ostrov«* [»Světovým ostrovem« Mackinder rozumí Eurasii spolu s Afrikou]; *ten, kdo vládne »Světovému ostrovu«, řídí osudy světa.*“ To byla jasná zpráva pro politiky vítězných mocností, kteří určovali nové hranice v Evropě na mírové konferenci ve Versailles. Zpráva, která vybízela k vytvoření nárazníkového pásma – „Cordon sanitaire“ –, které by separovalo Německo od „Heartlandu“.

Pro úplnost je třeba připomenout i třetí verzi Mackinderovy teorie z roku 1943. Ta svým způsobem odrážela tehdejší spojení tří mocností protifašistické koalice, neboť Mackinder v této verzi zdůrazňoval rovnováhu mezi „Heartlandem“ a „Středním oceánem“ (severním Atlantikem) při kontrole nad kontinentální Evropou. Celkově však i tato verze neznamenala nějakou zásadní změnu jeho teorie.

Při celkovém hodnocení Mackinderovy teorie lze jistě upozornit na to, že tento geopolitický model je svým způsobem odrazem doby, kdy vznikl, je příliš ovlivněn geografickým determinizmem, možná i přehnaným zjednodušováním a někdy i nepodloženým generalizováním a podceňováním neeurasijského podílu na celosvětovém vývoji. Stálá hodnota této teorie však spočívá v tom, že položila důraz na funkční jednotu světa, na skutečnost, že v „postkolumbovské“ éře existuje uzavřený politický systém, jehož působení se uskutečňuje v celosvětovém měřítku. Mackinderova teorie je jistě provokující, což nakonec potvrdila vlastně nikdy nekončící diskuze mezi jejími zastánci a odpůrci v průběhu celého 20. století. Pro oba tyto tábory politologů a politických geografů však v žádném případě nikdy rozhodně „nezestár!“ Mackinderův globální pohled na politické procesy ve světě. Naopak, v tomto přístupu je možné vidět jednak hlavní přínos Mackinderovy teorie i nyní, téměř 90 let od jejího prvního prezentování, a jednak i potvrzení oprávněnosti celé geopolitické metody.

Haushoferova teorie panregionů

O německé geopolitické škole a o jejím místě v historii geopolitiky jsem se zmínil již v úvodu, takže se nyní zaměříme pouze na její teoretické závěry. Stejně tak jako kritika systému volného obchodu ve Velké Británii našla své geopolitické vyjádření v Mackinderově modelu, podobně porážka Německa v první světové válce a versailleský systém byly podnětem pro K. Haushofera k vypracování jeho teorie globálních panregionů. Haushofera a jeho školu vždy zajímala teorie „Lebensraumu“ zakladatele politické geogra-

fie F. Ratzela i otázka případné expanze Německa do východní Evropy. Ale byl to především problém německých kolonií, požadavky na jejich znovuvrácení, co dovedlo Haushofera ke globálnějšímu pohledu na německou roli ve světě.⁹

Haushoferův model nelze ztotožňovat s ideou globálních ekonomických bloků. Ta byla pochopitelně starší a souvisela se systémem imperiálních preferencí. Panregiony u Haushofera jsou více než jen ekonomické bloky. Jsou u něj založeny na společných „pan-ideálech“, které poskytují ideologickou základnu pro každý panregion. Jistě pro Haushofera příkladem takové klasické „pan-ideje“ spojené s určitým panregionem byl panamerikanismus implikovaný v tzv. Monroeově doktríně z dvacátých let 19. století.

Haushofer nakonec rozdělil svět do čtyř panregionů. K Pan-Americe přidal Euro-Afriku, Pan-Rusko (s Persií a britskou Indií) a Dálněvýchodní sféru (s Australasií). Na rozdíl od Mackindera nevidí tedy svět jako jednotně fungující celek, ale jako čtyři, do určité míry samostatné panregiony s vlastními ideologiemi a ekonomikami, navíc s jasným hierarchickým členěním, opět determinovaným geograficky. Je to vždy u Haushofera Sever, který dominuje celému panregionu. A Jih je vždy periferií k severnímu centru panregionu. Takto rozdělený svět pak pochopitelně určuje podle Haushofera roli pro čtyři světové mocnosti: Spojené státy, Německo, Rusko a Japonsko.¹⁰

Kdo by chtěl hledat určitý dobový odraz této teorie v praktické politice, našel by ho snad v známém německo-sovětském paktu ze srpna 1939 nebo i ve směru vojenské agrese Japonska po roce 1937.

Na základě výsledků druhé světové války a hlavně po vypuknutí studené války s jejím klasickým rozporem Západ–Východ se zdálo, že se Haushoferova teorie založená geograficky na vztahu Sever–Jih stane irelevantní. Vzhledem k vytváření panregionálních ekonomicko-politických bloků (jako klasický příklad může být jistě uvedena Evropská unie) se Haushoferův model stává znovu aktuální, navíc se i celkově otázka vztahu Severu a Jihu rýsuje jako jedna z nejdůležitějších v globálním systému mezinárodních vztahů. Nejen politika USA vůči Latinské Americe, ale třeba i francouzské snahy v Africe či ekonomické svazky Japonska s jihovýchodní Asií a Australasií jsou ukázkami ze současné mezinárodní politiky, v nichž se projevuje Haushoferova geografická determinace Sever–Jih. Nakonec i tzv. Smlouvy z Lomé o přidružení řady zemí subsaharské Afriky, Karibské oblasti a jižního Pacifiku k ES potvrzují, že si ekonomicky vyspělejší Sever uvědomuje důležitost spojení s Jihem. Jistě tento vztah Sever–Jih je v dnešní globální politice velmi komplikovaným problémem a nelze ho jen odbyť Haushoferovým rozdělením na centra a periferie, přesto konec 20. století potvrzuje Haushoferův model z meziválečného období jistě i v tom, že v současném světě neexistuje jedno, ale více politicko-ekonomických center a že se nacházejí vždy na severní polokouli.

Spykmanova teorie „Heartland–Rimland“

Německá geopolitická škola přisoudila Spojeným státům roli jedné z dominujících velmocí. Haushoferův model je také možné interpretovat jako tzv. Monroeovu doktrínu krát tři. S porážkou Německa a Japonska v 2. světové válce se Spojené státy ocitly v postavení nejsilnější světové mocnosti se zájmy přesahujícími panregion určený jim německou geopolitickou školou.

Tyto změny volaly po globální strategii Spojených států a po vytvoření nového geopolitického modelu, který by tyto změny odrážel. Pro americkou geopolitiku to znamenalo návrat k Mackinderovu uvažování, k jeho pojetí světové politiky jako jediného fungujícího celku. Ačkoli původní Mackindera teorie dávala jednoznačně strategickou převahu v „postkolumbovské“ éře kontinentálním mocnostem, jeho finální verze z roku 1943 byla již méně pesimistická z pohledu „mořských mocností“. Tuto tendenci pak plně rozvinul ve své práci¹¹ z roku 1944 Američan Nicholas Spykman.

Jeho teorie je navázáním na Mackindera s tím rozdílem, že z pohledu světové politiky není nejdůležitější kontrola „Heartlandu“, protože lze neutralizovat mocnost, která ho ovlá-

dá, držením Mackinderova „vnitřního okruhu“. Spykman přejmenoval „vnitřní okruh“ na „Rimland“, podle něj klíčovou oblast světové politiky, neboť jeho kontrola může „mořským mocnostem“ poskytnout geopolitickou výhodu nad „kontinentálními mocnostmi“.

Spykman tak v roce 1944 předpověděl možné soupeření Velké Británie a Sovětského svazu o kontrolu „Rimlandu“ a nepřímou podnítil tvůrce americké politiky k prevenci situace, kdyby se tato oblast dostala pod sovětský vliv. Spykmanova teorie se tak mohla stát ideologickým podnětem pro praktickou americkou politiku vlastně po dlouhé období studené války, jistě až do přelomu 60. a 70. let.

Kdybychom chtěli vidět nějaké vyjádření Spykmanovy teorie v praktické americké politice, našli bychom ho nejspíše v řetězu vojenských paktů, které vznikly v období studené války z amerického či britsko-amerického podnětu a vlastně obsáhly celou oblast „Rimlandu“. Bylo to především NATO pro oblast severního Atlantiku a západní Evropy, pak CENTO (původně Baghdádský pakt) pro oblast Blízkého a Středního východu, SEATO pro jihovýchodní Asii a systém vojenských dohod mezi Spojenými státy na straně jedné a Japonskem, Korejskou republikou a Tchaj-wanem na straně druhé.

Hlavním strategickým cílem americké zahraniční politiky byla — lze říci — snaha zabránit sovětské dominanci v „Rimlandu“. Tato politika našla vyjádření v tzv. doktríně „zadržování“,¹² kdy se vlastně mělo předejít tzv. efektu domina, kdyby případný „pád“ jedné země do sovětské sféry vlivu mohl přý způsobit řetězovou reakci v dalších sousedních zemích. Geograficky klasickou oblastí, kde teoretici americké politiky počítali s teorií „domina“, byl asijský „Rimland“, především jihovýchodní Asie.¹³ Případná ztráta Kambodže by přý okamžitě ohrozila západní pozice v Thajsku a v Malajsii. Jistě silným nedostatkem teorie „domina“ bylo vlastně vyloučení vnitropolitického faktoru při odhadu dalšího vývoje dané jednotlivé země. V evropské části „Rimlandu“ byla proto spíše americkými politiky uznána teorie „finlandizace“, kde vojenský tlak Sovětského svazu není tak podstatný jako spíše jeho postupné „mírové“ pronikání do všech oblastí vnitropolitické scény.¹⁴

Hlavní konflikty studené války se však skutečně odehrály především v oblasti „Rimlandu“. Byly to např. berlínské krize v letech 1948–1949 a v roce 1961, korejská válka v letech 1950–1953 a vietnamská válka od počátku 60. let do roku 1973, respektive do roku 1975. A byla to především porážka ve Vietnamu, která znamenala zásadní přeorientaci asijské politiky Spojených států a konec systému „prozápádních“ vojenských paktů v Asii. Před americkou geopolitickou školou tak vyvstala i otázka nové geopolitické teorie, odpovídající nové situaci ve světě počátkem 70. let.

Cohenova teorie geostrategických a geopolitických regionů

První náznaky změn Spykmanovy teorie se objevily u geopolitiků již v 50. letech. Bylo to především v práci D. W. Meiniga¹⁵ z roku 1956. Meinig upozornil na dynamiku geopolitických procesů a především na možnost, že se „Rimland“ může projevovat dvěma tendencemi, tj. buď inklinováním k „mořským mocnostem“, či naopak ke kontinentálním. Obě tendence se mohou vyskytnout i u jednoho státu, kde záleží na zahraničněpolitické orientaci daného režimu. Jako nejvýznamnější příklad Meinig zvolil Čínu, která po vítězství komunistů v roce 1949 svou dřívější „mořskou“ orientaci vyměnila za svazek s kontinentálními Sovětským svazem. Ovšem rozpory s Moskvou mohou podle Meiniga znamenat znovu čínský odklon od „Heartlandu“.

Prvním geopolitikem, který provedl kompletní revizi „Heartland–Rimland“ teorie, byl Saul Cohen. První verze jeho geopolitického modelu byla publikována v roce 1973 pod názvem *Geography and Politics in a World Divided*.¹⁶ Jeho teorie jednak odrážela změny v systému mezinárodních vztahů počátkem 70. let a jednak svým způsobem překonávala rozpor mezi dvěma základními přístupy v pohledu na geopolitické modely, tj. mezi přístupem vycházejícím z Mackindera s jeho chápáním světa jako jednotně fungujícího politického organismu a mezi přístupem vycházejícím z Haushofera s jeho geopolitickým rozdělením světa na – do určité míry – samostatně fungující panregiony.

Cohenova teorie je hierarchicky a zároveň regionálně uspořádaný geopolitický model. Cohen rozlišuje dva typy regionů, geostrategické a geopolitické. Geostrategické regiony jsou Cohenem funkčně definovány a vysvětlovány ve vzájemných reakcích velkých částí světa, jsou tedy globální ve své působnosti. Naproti tomu geopolitické regiony jsou hierarchicky podřízeny geostrategickým regionům a na rozdíl od nich se vyznačují relativní homogenitou jak kulturní, tak ekonomickou a politickou, jsou tedy regionální ve své působnosti.¹⁷

Cohenův model se skládá ze dvou geostrategických regionů; každý z nich má jednu dominující velmoc. První strategický region nazývá „na obchodě závislý přímořský svět“ a druhý „eurasijský kontinentální svět“. Až sem je jeho prostorové uspořádání podobné předcházejícím geopolitickým modelům. Cohen však jde dále a každý geostrategický region dělí ještě na pět, respektive dva geopolitické regiony.

„Na obchodě závislý přímořský svět“ se v Cohenově modelu skládá z těchto pěti geopolitických regionů. Jsou jimi „Angloamerika a Karibik“, „Jižní Amerika“, „Přimořská Evropa a Maghreb“, „Subsaharská Afrika“ a „Ostrovní Asie a Oceánie“, přičemž do „Ostrovní Asie“ řadí ostrovy Dálného východu, tj. Japonsko, Tchaj-wan a Filipíny.

Naproti tomu „eurasijský kontinentální svět“ má podle Cohena jen dva geopolitické regiony. Je to jednak klasický „Heartland a východní Evropa“ a druhý pak nazývá „východní Asii“, kam podle něj patří Čína a Korea. Zvláštní postavení zaujímá v tomto modelu „jižní Asie“, v níž vidí Cohen potenciální samostatný geostrategický region.

Mezi oběma stávajícími geostrategickými regiony vymezuje Cohen dva geopolitické regiony se zvláštním postavením. Nazývá je „pásmy ořesu“ a řadí sem jednak Střední východ a jednak jihovýchodní Asii. Na rozdíl od ostatních geopolitických regionů tyto dva jsou typické svou politickou nejednotností, velkou fragmentací a strategickou důležitostí pro obě supervelmoci. Z geopolitického hlediska jsou tyto regiony jediné z celého „Rimlandu“ natolik důležité, že zde musí být podle Cohena uplatňována politika „zadržování“. Ta tedy již není globální, jak ji viděl Spykman, ale pouze selektivní a regionálně omezená.

Určitá změna se objevila v nové verzi¹⁸ tohoto modelu, kterou Cohen publikoval v roce 1982. „Subsaharská Afrika“ zde totiž byla definována jako třetí „pásmo ořesu“. Ale největší změnou v této verzi bylo to, že Cohen kladl větší důraz na regionální centra moci. Ve své původní verzi z roku 1973 uznával jen dvě globální velmoci – Spojené státy a Sovětský svaz. V roce 1982 však podle něj tři geopolitické regiony zformovaly další světové mocnosti – Japonsko, Čínu a Evropu. Ostatní geopolitické regiony pak vytvořily regionální mocnosti, tj. mocnosti „druhé řádu“ – např. Indii, Brazílii a Nigérii. Cohen celkově určil 27 takových regionálních mocností „druhé řádu“. Ve svém hodnocení šel ještě dále a stanovil státy „třetího“, „čtvrtého“ a „pátého“ řádu.

Toto členění je z čistě geopolitického hlediska založeno na určení vlivu, kterým daný stát působí za svými hranicemi. Výsledkem je svět jako komplex překrývajících se oblastí vlivu, svět, který je mnohem více dynamický než starý bipolární model. Hlavním rozdílem je větší vzájemná souvislost mezi regiony a mezi zeměmi, přestože jsou různé hierarchicky uspořádány. Cohenův model tak lépe odpovídá systému mezinárodních vztahů 70. a počátku 80. let než příliš jednoduchá „Heartland–Rimland“ teorie. Přestože si Cohen uvědomuje úpadek vlivu obou supervelmocí a nárůst významu nových regionálních mocností, jeho teorie však stále odráží situaci poválečného systému studené války, byť v jeho pozdní fázi.

* * *

S Cohenovým modelem jsme vlastně uzavřeli celý dlouhý vývoj geopolitického teoretického myšlení od samých počátků na začátku 20. století až do 80. let. Všechny tyto teorie bez výjimky ukazují, že při jejich hodnocení musíme brát v úvahu národnost autora. Jak ukázal N. Smith¹⁹ v roce 1984, je čistě irelevantní dokazovat národní „zaujatost“ německé geopolitické školy, když se národní zájmy jasně odrážejí ve všech hlavních geopolitických teoriích. Stejně jako Mackinder hájí britské zájmy, totéž platí o Haushoferovi či o Američanech Spykmanovi a Cohenovi.

Přes toto všechno geopolitické teorie dokazují kontinuitu myšlení v oboru, a proto je nelze prostě ignorovat. Pochopitelně je třeba je zařadit nejen do národního kontextu autora, ale hlavně do historických souvislostí jejich vzniku. Vývoj geopolitických teorií dokázal, že nejsou souhrnem neměnných imperativů. Od Mackindera po Cohena geopolitičtí teoretici prokazovali stále se měnící základnu pro jejich modely. Ukončení studené války v roce 1989 (alespoň v Evropě), rozpad Sovětského svazu, narůstající konflikt mezi Severem a Jihem, všechny tyto změny pravděpodobně podnítí vznik nových geopolitických teorií. V minulosti geopolitičtí teoretici, jak zdůraznil O'Tuathail v roce 1986, příliš chtěli uplatnit své teorie v praxi. Proto je historie těchto teorií tolik problematická.²⁰ Autoři nových geopolitických teorií by se toho měli vyvarovat. Naopak, samo praktické geopolitické uvažování by se mělo stát také předmětem analýzy. Tím by se geopolitické teorie mohly vyhnout národnímu subjektivismu, a tak se zařadit svým „nadrádním“ úhlem pohledu do metodického přístupu, který vyžaduje současná geopolitika.

¹ Viz Ratzel, F.: Politische Geographie. München 1897.

² Viz Bassin, M.: Race contra space: the conflict between German geopolitik and National Socialism. Political Geography Quarterly, 6/1987, s. 115–134. Viz též Heske, H.: German geographic research in the Nazi period. Political Geography Quarterly, 5/1986, s. 267–282. Dále viz Heske, H.: Karl Haushofer: his role in German geopolitics and Nazi politics. Political Geography Quarterly, 6/1987, s. 135–144.

³ Hartshorne, R.: Political geography. In: American Geography: Inventory and Prospects. Ed. P. E. James, C. F. Jones. Syracuse, New York 1954, s. 178.

⁴ Viz Hepple, L.: The revival of geopolitics. Political Geography Quarterly, 5/1986, s. 21–36. Dále viz O'Sullivan, P.: Geopolitics. St. Martin's Press, New York 1986. Viz též O'Tuathail, G.: The language and nature of the „new geopolitics“ – the case of U.S. – El Salvador relations. Political Geography Quarterly, 1/1986, s. 263–278. Viz též Paterson, J. H.: German geopolitics reassessed. Political Geography Quarterly, 6/1987, s. 107–114. Viz též Sloan, G. R.: Geopolitics in United States strategic policy 1890–1987. Wheatsheaf, Brighton 1987. Viz též Taylor, P. J.: Geopolitical Transition. Britain and the Making of the Cold War. Frances Pinter, London 1990.

⁵ Viz Mackinder, H. J.: The geographical pivot of history. Geographical Journal, 23/1904, s. 421–442.

⁶ Viz Mackinder, H. J.: Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction. Constable, London, Holt, New York 1919.

⁷ Viz Mackinder, H. J.: The round world and the winning of the peace. Foreign Affairs, 21/1943, s. 595–605.

⁸ Viz Blouet, B. W.: The political career of Sir Halford Mackinder. Political Geography Quarterly, 6/1987, s. 355–368. Dále viz též Parker, W. H.: Mackinder. Geography as Aid to Statecraft. Clarendon, Oxford, U. K., 1982. Viz též Semmel, B.: Imperialism and Social Reform. English Social-Imperialist Thought 1895–1914. Allen and Unwin, London 1960.

⁹ Viz Heske, H.: cit. díla. Viz též Paterson, J. H.: cit. dílo. Dále viz též Bassin, M.: cit. dílo.

¹⁰ Viz O'Loughlin, J., van der Wusten, H.: The political geography of panregions: the theory and an empirical study of Euroafrica. Loughborough University Papers, January 1988.

¹¹ Viz Spykman, N. J.: The Geography of the Peace. Harcourt, Brace, New York 1944.

¹² Viz Gaddis, J. L.: Strategies of Containment. Oxford, U. P., New York 1982.

¹³ Kritický pohled na teorii „domina“ viz O'Sullivan, P.: „Antidomino“. Political Geography Quarterly, 1/1982, s. 57–64.

¹⁴ Kritický pohled na teorii „finlandizace“ viz Liebowitz, R. D.: Finlandization: an analysis of the Soviet Union's „domination“ of Finland. Political Geography Quarterly, 2/1983, s. 275–288.

¹⁵ Viz Meinig, D. W.: Heartland and Rimland in Euroasian history. Western Pol. Q. 9/1956, s. 553–569.

¹⁶ Viz Cohen, S.: Geography and Politics in a World Divided. Oxford, U. P., New York 1973.

¹⁷ Mapová podoba Cohenova modelu viz Taylor, P. J.: Political Geography. Longman, London 1989, mapa 2.2., s. 54.

¹⁸ Viz Cohen, S.: A new map of global political equilibrium: a developmental approach. Political Geography Quarterly, 1/1982, s. 223–242.

¹⁹ Viz Smith, N.: Isaiah Bowman: Political geography and geopolitics. Political Geography Quarterly, 3/1984, s. 69–76.

²⁰ Viz O'Tuathail, G.: cit. dílo.

Poznámka: Stať je úryvkem z dosud nepublikované autorovy práce Mezinárodní perspektivy politických regionů.